

برای پدرم

و مادرم

که قرآن را بی شائبه دوست می دارند.

حسینی، محمد، ۱۳۵۰ -

ریخت‌شناسی قصه‌های قرآن - بازخوانش دوازده قصه قرآنی / محمد حسینی. -
تهران: ققنوس، ۱۳۸۲.

ISBN 964-311-466-x

۳۵۱ ص. -

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه به صورت زیرنویس.

۱. قرآن - قصه‌ها - نقد و تفسیر. الف. عنوان. ب. عنوان: بازخوانش دوازده قصه
قرآنی.

۲۹۷/۱۵۶

BP ۸۸۷/۹ ح ۵ ر ۹

م ۸۲-۲۰۶۵۲

کتابخانه ملی ایران

ریخت‌شناسی قصه‌های قرآن

بازخوانش دوازده قصه قرآنی

محمد حسینی

انتشارات قنوس

تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهدای ژاندارمری

شماره ۲۱۵، تلفن ۶۴۰۸۶۴۰

* * *

ریخت شناسی قصه‌های قرآن

محمد حسینی

چاپ دوم

۱۱۰۰ نسخه

۱۳۸۴

چاپ شمشاد

حق چاپ محفوظ است

شابک: X-۴۶۶-۳۱۱-۹۶۴

ISBN: 964-311-466-x

این کتاب با مشارکت و حمایت معاونت امور فرهنگی

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر شده است.

Printed in Iran

فهرست

۷.....	پیشگفتار.....
۱۱.....	فصل یکم: ریخت‌شناسی کهن‌الگوی قصه.....
۱۳.....	حکایت صیاد.....
۲۹.....	ریخت‌شناسی قصه صیاد.....
۳۹.....	فصل دوم: پنج قصه به روایت دیگر کتب آسمانی.....
۴۱.....	قصه آفرینش.....
۴۵.....	قصه نوح (ع).....
۴۷.....	قصه ابراهیم (ع).....
۵۳.....	قصه یوسف (ع).....
۵۹.....	قصه عیسی بن مریم (ع).....
۶۵.....	فصل سوم: ریخت‌شناسی قصه‌های قرآنی.....
۶۷.....	ریخت‌شناسی قصه‌های قرآن.....
۷۱.....	قصه آفرینش.....
۱۰۱.....	قصه اصحاب کهف.....
۱۱۷.....	قصه عیسی (ع) و مادرش مریم (ع).....
۱۴۵.....	قصه یوسف (ع).....

۱۷۳ قصه سلیمان (ع)

۱۹۱ قصه ابراهیم (ع)

۲۲۳ قصه نوح (ع)

۲۴۹ قصه داود (ع)

۲۶۱ قصه لوط (ع)

۲۷۷ قصه صالح (ع)

۲۹۵ قصه هود (ع)

۳۱۱ قصه شعیب (ع)

۳۲۵ بیوست: روش قصه‌پردازی قرآن

پیشگفتار

قصه قدمتی کهن دارد، قدمتی به کهنسالی خلق زبان به عنوان ابزار برای ایجاد ارتباط. قرآن قصه را پی گرفتن^۱ می‌داند، کلام باید که از ماجرای خبر دهد تا پی گرفته شود. و قصه حضور نخستین انسان یا آنچه پیش از او بوده است، بی‌شک کلامی دنباله‌دار است و آنچه او با بعدآمدگان در میان گذاشته است یقیناً قصه بوده است.

گفته‌های ما، تعریف و خبردهی از تجربه‌هایمان، پرس و جوها و گفت و شنودهایمان، گاه بی‌آن‌که خود بدانیم، رنگ و بوی قصه می‌گیرد و در این میان هر که قصه‌گونه‌تر بگوید دایره مخاطبانش وسیع‌تر است و قدرت نفوذش بیش‌تر.

ذهن انسان ذهنی پویاست، ذهنی کمال‌گرا که جستجو و تعلیق را دوست دارد. این ذهن از سراسازی و یکبارگی زود خسته می‌شود، همچنان که از پیچیدگی بیش از حد و انتظار سرنیامدنی. هنر حاصل همین ویژگی است و در میان فرم‌ها قصه سازگارترین فرم را با ذهن بشر دارد. قصه پیچیدگی‌های این ذهن را می‌شناسد و علاقه‌هایش را می‌داند، از این رو خود را با ذهن مخاطب هماهنگ می‌کند و می‌گوید که دنیا در ذهن راوی‌اش چگونه است و

۱. و قالت لاخته قصیه فبصرت به عن جنب و هم لایشمرون (قصص، آیه ۱۱). یا: قال ذلک ما کننا نبغ فارتد اعلی اثارهما قصصا (کهف، آیه ۶۴).

راوی دنیا را چگونه می‌خواهد. اطلاع‌رسانی و نشاط‌بخشی، دو هدفی که همیشه توأم با یکدیگر قصه را به ابزاری برای اندیشیدن و بهتر زیستن بدل کرده‌اند، حاصل همین فرایند است.

می‌توان صرفاً به قصه گوش سپرد و از شنیدنش لذت برد و تجربه اندوخت. می‌توان در قصه دقیق شد و چند و چون شکل‌گیری‌اش را دریافت. انتخاب با مخاطب است و شاید ارجحیتی هم نتوان قائل شد. اما تردید نمی‌توان کرد که توجه به ساختار قصه‌ها و دقیق شدن بر چگونگی خلق آن‌ها، به یاری مخاطب می‌آید تا ناگفته‌ها را مجسم کند و گفته‌ها را بهتر دریابد و با قصه ارتباطی صمیمانه‌تر برقرار سازد.

در باره ساختار قصه‌ها پژوهش‌های بسیار انجام شده است، عبارت ریخت‌شناسی^۱ را هم گویا اولین بار ولادیمیر پراپ در کتاب ریخت‌شناسی قصه‌های پریان به کار گرفته است. پراپ در کار خود تلاش دارد ثابت کند که تمام قصه‌ها از دیدگاه ساختاری به ساختی نهایی وابسته‌اند و در بطن خود از یک شکل ساختاری واحد پیروی می‌کنند.

تلقی این کتاب از عبارت ریخت‌شناسی همان چیزی است که روش کار در متن کتاب بر آن مبتنی است؛ یعنی فرم‌شناسی اثر با توجه به مضمون در قالب یک شکل هندسی ترسیم شده به گرد هسته‌ای مشخص. از این رو مخاطب می‌تواند این کتاب را خوانشی بدانند متمرکز بر متن و نه فرامتن. خوانشی که ساختار را نیز در خدمت تأویل متن می‌شناسد و بر آن است متن را با یاری گرفتن از فرم بازخوانی کند.

بدین منظور برای شناخت بهتر خصوصیات قصه و گسترش دامنه این شناخت به مباحث ارائه شده، نخستین فصل کتاب «ریخت‌شناسی کهن‌الگوری قصه» نام گرفته است؛ البته این فصل تنها به ارائه بحث‌های تخصصی نمی‌پردازد، که در این باره کتاب بسیار است، بلکه قصه‌ای انتخاب

1. morphology.

شده است تا بر اساس آن با تکیه بر آنچه صاحب نظران نگاشته‌اند، به بررسی عینی فرم یک قصه پرداخته شود. قصه انتخاب شده، قصه چندان دور تحریر شده‌ای نیست، اما بافت کهن خود را حفظ کرده است.

فصل بعدی به روایت چند قصه از منظر دیگر کتب آسمانی پرداخته است تا مخاطب با روایت قصه از منظر تورات و انجیل آشنا شود. شیوه کار در این فصل بر مبنای خلاصه‌نویسی با استناد گاه به گاه به متن بوده است.

در فصل پایانی نخست آیات مربوط به هر قصه از سوره‌های مختلف استخراج شده^۱ و بنا بر چینه قرآنی در امتداد هم قرار گرفته‌اند؛ سپس تک تک قصه‌ها، پس از تنظیم ترتیب ارائه اطلاعات، از منظر ریخت‌شناسی بررسی شده‌اند. در بررسی قصه‌ها الگویی یکسان شناسایی نشده و به هر قصه به شکل یک اثر مستقل نگاه شده است، با این حال مخاطب می‌تواند ویژگی‌های عمومی شیوه قصه‌گویی قرآن را با توجه به آنچه آمده است خود دریابد؛ ویژگی‌هایی چون: حذف زمان‌های مرده و حذف حواشی، استفاده از گفتگو به مثابه ابزاری برای فضا سازی و شخصیت‌پردازی، پابند روایت خطی نبودن، تأکید مداوم بر آموزشی بودن قصه‌ای که روایت می‌شود، نگاه حداقل‌گرایانه به حضور زن، حذف مقدمه و آغاز قصه از بزنگاه داستانی، استفاده مداوم از عنصر تعلیق و... در پایان مبحث مربوط به هر قصه نیز یک فرم هندسی طراحی شده است به این قصد که با نگاه به آن کلیت قصه و شیوه روایت آن به سهولت در ذهن تداعی گردد.

و سرانجام متنی پیوستی از مجموعه دو جلدی داستان‌های قرآن و تاریخ انبیاء در المیزان^۲ انتخاب شده تا مروری باشد بر آنچه در تفاسیر در باب فرم قصه‌های قرآن آمده است.

اما فکر این پژوهش به جلسه‌ای برمی‌گردد که چند سال پیش در سالن

۱. از روی ترجمه عبدالمحمد آیتی، انتشارات سروش.

۲. حسین فعال عراقی، نشر سبحان، چاپ دوم، ۱۳۷۸.

اجتماعات خانه سینما تشکیل شده بود. آن روز، در آن جلسه، نویسنده‌ای مسلط به تکنیک‌های مدرن داستان‌نویسی از قرآن می‌گفت و شیوه اختصاصی و قابل توجه قصه‌گویی قرآن. حیرت و شگفتی از این افق تازه‌ای که پیش رویم گشوده می‌شد، چنان عظیم بود که هرگز نتوانسته‌ام وصفش کنم. فکر انجام این پژوهش به آن جلسه و به آن نویسنده فقید باز می‌گردد، به زنده‌یاد هوشنگ گلشیری. روحش شاد باد.

در شکل‌گیری این کتاب خانم لیلا سبحانی و آقایان برزین ضرغامی، پیروز قاسمی، جواد جزینی، علی‌اصغر محمدخانی و مرتضی شفیع‌ی شکیب هر یک به نحوی نقش داشته‌اند. سپاسگزار یکایک ایشانم، و گفتن ندارد که خطاهایی که در متن نامحتمل نیست، فقط و فقط متوجه نگارنده است.